

تحلیل ساختاری موسیقی عاشورایی میناب و مسقط با تأکید بر آیین عاشورا

بابک دهقانی

دانشجوی دکتری تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی،
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز

دکتر محمد عارف

عضو هیئت علمی و دانشیار دانشکده هنر،
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز

دکتر پرناز گودرزپوری

عضو هیئت علمی و استادیار دانشکده هنر،
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز

دکتر حسن ریاحی

عضو هیئت علمی و استادیار دانشکده هنر،
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز

چکیده:

موسیقی در زندگی بشر دارای جایگاه ویژه‌ای است. موسیقی عاشورایی از قدیم تا به امروز حول محور واقعه کربلا در روز دهم محرم اجرا می‌شود. لذا با توجه به جایگاه این هنر دیرینه اسلامی، بررسی تحلیلی و تطبیقی سازهای موسیقی عاشورایی در دو منطقه میناب و مسقط، با وجود موقعیت جغرافیایی مشابه در حاشیه خلیج فارس و دریای عمان، و دارای دو رویکرد متفاوت سیاسی مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر علاوه بر مطالعه ساختاری موسیقی عاشورایی در دو منطقه، به اشتراکات و افتراق‌های معانی و مفاهیم آیینی در مرحله اجرا نیز توجه خواهد داشت.

واژگان کلیدی: تحلیل ساختاری، موسیقی عاشورایی، میناب، مسقط، عاشورا.

بسیاری از اندیشمندان هنر را وسیله‌ای برای ادراک حقیقت می‌دانند و مجرای برای رسیدن به عالی‌ترین شناخت و معرفت قابل حصول بشر و نوعی از معرفت که دستیابی بدان با ابزار و وسایل دیگر محال است (رضا علی‌پور و همکاران؛ ۱۳۹۶: ۴۲).

موسیقی عاشورایی بخشی مهم از موسیقی سنتی و دارای اشکال متفاوتی است که در ایران به صورت تعزیه، پرده‌خوانی، منقبت‌خوانی، نعت‌خوانی، روضه‌خوانی و شمایل‌خوانی به اجرا درمی‌آید اما در شرایط فعلی تعزیه، نوحه، مداحی و روضه‌خوانی بیشتر از بقیه رایج است. مراسم عاشورایی در میان مردم با آیین و مناسک خاصی اجرا شده که موسیقی آن نشانگر حس ارادت و سرسپردگی به ائمه اطهار^(ع) است. این موسیقی در دستگاه‌های چهارگاه، ماهور، نوا و راست پنجگاه قابل اجرا است که هر بخش از آن به شجاعت امام حسین^(ع) و یاران باوفای ایشان می‌پردازد. برخی مراسم نمادین از جمله سینه‌زنی، زنجیرزنی، سنگ‌زنی و... در سوگواری محرم میناب و مسقط در خور توجه است. تأثیر ملودی‌های بومی بر روی نوحه‌ها و سوگواری‌ها و شمول سنت‌ها و آیین‌های محلی در سوگواری عاشورا نمونه‌هایی از چنین ترکیبی است. آنچه که واضح و شفاف است، عدم جدایی موسیقی محرم از موسیقی سنتی ایران در سوگواری روز عاشورا است. تأثیر دیگری که موسیقی عاشورایی بر نگرش جامعه ایرانی داشته، استفاده از سازهای ایرانی و زنده نگه‌داشتن آنهاست؛ به طوری که هر ساله در مراسم مذهبی از این سازها بیشترین کاربرد برای اجرای موسیقی عاشورایی می‌شود (احمد اولیایی، ۱۳۸۵: ۷۷).

موسیقی حاشیه خلیج فارس، به خصوص منطقه میناب و مسقط، پیشینه کهن دارد و به نظر می‌آید بازگشت ریشه‌های آن به زمان برده‌داری و برده‌فروشی در هر دو منطقه، عامل مهم دگرگونی در فرهنگ و موسیقی آن سامان باشد. معمولاً نوازندگان موسیقی عاشورایی در منطقه میناب و مسقط هنرمندان خاصی هستند. میناب به دلیل مجاورت با تنگه هرمز و رفت و آمدهایی که با کشورهای حاشیه خلیج فارس داشته در زمان‌های گذشته (پهلوی اول) گهگاه به اجاره عمانی‌ها درمی‌آمد و افراد اهل مسقط، حیدرآبادی‌ها و بحرینی‌ها این منطقه را اجاره می‌کردند. به نظر می‌رسد این فرهنگ‌ها در گویش و لهجه مردم منطقه به صورت عربی تأثیر گذاشته باشد. نوازندگان موسیقی را در میناب، لوتی، و در مسقط، المَطْرِب و المَعْنی، می‌نامند. موسیقی عاشورایی در میناب با مسقط از جنبه‌های گوناگون از جمله ادبیات (زبان، گویش، لهجه)، اجرا (فرم)، ابزار و وسایل مورد استفاده در اجرای موسیقی و نحوه ارائه آن به‌ویژه در نمایش‌های میدانی از جمله تعزیه تفاوت به‌سزایی دارد. از سویی در عصر پیشرفت صدا، نگاره و رسانه‌های رادیویی و الکترونیکی، مرزهای موسیقی عاشورایی در سراسر منطقه خاورمیانه از جمله عمان نیز روز به روز شکسته شده است. وجه تشابه موسیقی سنتی جنوب ایران با عمان در شیوه اجرا و استفاده از سازهای کوبه‌ای و بادی است؛ چراکه در شهرستان میناب برای اجرای موسیقی عاشورایی و آگاهی رساندن به مردم در حین عزاداری از سنج و دمام به‌عنوان دستگاه‌های اصلی موسیقی و از بوق و کرنا به‌عنوان دستگاه‌های فرعی استفاده می‌شود که همین تناسب ابزاری در اجرای موسیقی عاشورایی منطقه مسقط نیز به چشم می‌خورد.

پرداختن به تاریخ موسیقی، فرهنگ و شیوه‌های اجرای آن در دو منطقه میناب و مسقط از اهمیت و ارزش به‌سزایی برخوردار است. زیرا با توجه به ایجاد ارتباط نزدیک میان منطقه‌ای که در قدیم‌الایام به صورت پراکنده به موجودیت خود ادامه می‌داد، امروزه خصوصیات ویژه خود را بارز نموده است و در حفظ و نگهداری آن تلاش می‌شود. تغییرات تدریجی و چه بسا وسیع و گسترده‌ای که روند رو به رشد آن طبعاً به‌سوی نزدیکی هرچه بیشتر آنها با نظایر خود و در نهایت ادغام فرهنگی و هنری در میناب و مسقط می‌رود. بنابراین در این شرایط، خطر فراموشی و نابودی آنها نیز در میان خواهد بود که حداقل از دید تاریخی میان مناطق و کشورهای همسایه نیاز به مطالعه، تحقیق و تفحص ویژه دارد. در این پژوهش

ظرف تحقیق، موسیقی عاشورایی و مظروف آن، تمام اجزای موسیقی از جمله نت‌ها، ساز و آواز، دستگاه‌ها و تمامی اجزای مرتبط به موسیقی عاشورایی، در نظر گرفته شده است. در جنوبی‌ترین بخش از ایران، استان هرمزگان قرار دارد که مردمی از دین اسلام با مذهب شیعه و سنی در آن زندگی می‌کنند و میناب به‌عنوان دومین شهر بزرگ این استان خوانده می‌شد؛ شهرستان میناب شامل چهار بخش، چهار شهر و یازده روستا است که با ترکیب قومیتی از فارسی‌زبانان هرمزی میناب، عرب‌های حاشیه خلیج فارس، بلوچ‌ها و بشاگردی‌ها است. در شهر میناب مردم به گویش مینابی سخن گفته که در جنوب ایران و حاشیه‌ی دریای عمان رایج است، این زبان زیرشاخه گویش بشگردی است و حدفاصلی است میان گویش‌های لارستانی و بلوچی و بشکرد. از آن سو عمان در گلوگاه تنگه هرمز از دریای عمان به خلیج فارس و دریای عرب هم‌مرز و با کشورهای یمن، امارات و عربستان سعودی همسایه است. تا سده نوزدهم میلادی سراسر بخش شرقی شبه جزیره عربستان را، عمان می‌نامیدند؛ اما پس از آن دو بخش جداگانه یکی عمان از جمله هفت امارت و دیگری مسقط شد. مردم عمان پیرو دین اسلام هستند. شیعیان از سه گروه با نام‌های «لوائت»، «بحارنه» و «عجم‌ها» بودند که بیشتر در کرانه «باطنه» و بخش میان «سق» و «مطرح» پراکنده هستند. مسقط با داشتن لنگرگاه و آمدوشد و گره خوردن فرهنگ‌ها، بر همه بخش‌ها به برتری رسید. به عمان در درازنای تاریخ شبه جزیره «مسندم» نیز گفته‌اند. پایتخت کشور عمان «مسقط» شهر بندری است و همیشه از هر سوی آب، مردمی به آنجا در رفت و آمد بوده‌اند. پیرامون آن را جزیره‌های کوچک و از سویی کوه‌ها فرا گرفته است. از شهرهای برجسته این کشور «مطرح»، «صلاله»، «صور»، «صحار»، «نزوی»، «سیب»، «رستاق»، «مینارسیوت»، «بندر برک»، «بندر مینا الفحل»، «بندر خصب»، «بندر لوا» و «بندر قابوس» است. در زمان‌های قدیم صحار یکی از بنادر مهم تجارتي عمان بود و کشتی‌های تجارتي از این بندر مهم به سواحل آفریقا، مدغشقر و شرق اقصی رسیده بودند؛ اما در نیمه قرن ششم هجری بنی‌نهبان منطقه داخلی پایتخت را حکم خود قرار دادند و مناطق ساحلی را رها و بنابراین پرتغالی‌ها این مناطق را اشغال کردند. حکم بنی‌نهبان در منطقه داخلی در قرن نهم هجری پایان یافت. پس از آن مسلمانان ساکن عمان در مراسم و اعیاد مذهبی حضوری پررنگ‌تر داشته تا جایی که بر سوگ امام سوم شیعیان^(۱) به عزا می‌نشستند. بیشترین شرکت‌کنندگان در این مراسم ایرانی‌های مقیم عمان بودند اما ملیت‌ها و اقوام مختلف با دلی سرشار از عشق به اهل بیت^(۲) و خاندان عصمت و طهارت و در لیبیک به قیام امام حسین^(۳) در شهرهای مختلف کشور عمان، در حضوری گسترده و قابل توجه از نخستین روز محرم ضمن برافراشتن پرچم عزای حسینی در مساجد، حسینیه‌ها و تکایا ضمن برپایی مجالس سنتی روضه‌خوانی، مرثیه‌سرایی، تعزیه و تشبیه و راهاندازی دسته‌جات سینه‌زنی، نهضت پرشور کربلا و محرمی دیگر را زنده نگاه می‌دارند.

تحلیل ساختاری موسیقی عاشورایی میناب و مسقط

با تحقیق در خصوص موسیقی روز عاشورا صرفاً در موقعیت جغرافیایی میناب و مسقط به نظر می‌رسد که محرم با حساسیت‌های خاص خود در کشور ایران، یکی از مهم‌ترین اجزاء فرهنگی مذهب شیعه است. نوحه، تعزیه، روضه و مرثیه‌خوانی‌های فولکلور تا موسیقی پاپ مذهبی، همگی سیر تحول تاریخی را از سر گذرانده‌اند و در طی زمان دچار تغییرات گوناگون شده‌اند. نظر به رواج این موسیقی مذهبی و سوگوارانه در میان مردمان ساحل‌نشین دو منطقه در خلیج فارس با زبان و گویش و فرهنگ متفاوت، نمی‌بایست از مطالعه تطبیقی آن غافل شد. ترکیب مذهبی این دو منطقه مسلمان‌نشین حاکی از برتری تعدادی به مراتب بیشتر شیعیان میناب نسبت به شیعیان مسقط است. گذشته از سرانه جمعیت شیعی متفاوت، این دو منطقه در نحوه اجرای موسیقی عاشورایی نیز با یکدیگر تفاوت دارند. موسیقی روز عاشورا در میناب به‌صورت مردم‌نهاد است و توسط خود مردم به‌طور خودجوش در دو بخش شامل «نوحه، روضه، شروه‌خوانی» و «نوازندگی» اجرا می‌شود؛ اما موسیقی روز عاشورا در مسقط به پیشنهاد سفارت ایران و حمایت سلطنت عمان

برگزار شده و منحصر به نوحه و روضه‌خوانی است. تعزیه روز عاشورا و نمایش آیینی آن، خود بخش بزرگی از بار موسیقی عاشورایی را بر دوش می‌کشد که بسیاری از نوحه‌ها و روضه‌ها، بخش‌هایی از این مراسم پرشور در روز دهم محرم‌اند.

آلات موسیقیایی روز عاشورا در میناب و مسقط

سازهایی که در این موسیقی توسط اهالی بومی میناب به کار گرفته می‌شود شامل صدف (گُر)، گپ دُهل (مارساز)، کِسِر، سُرنا، پیپه... است؛ اما با گذشت زمان برخی سازها از جمله سنج، دمام، اشکون، دمام غمبَر، دمام زیر غمبَر و بوق توسط مهاجرین وارد هر دو منطقه میناب و مسقط شد که با حضور نظامیان در منطقه، برخی از این سازها جای خود را به سازهای کوبه‌ای غربی مانند طبل، شیپور، ترومپت، ساکسیفون... داده‌اند و توسط نظامیان مقیم منطقه میناب و مسقط نواخته و برای ایجاد شور و شغف در مراسم عزاداری به کار برده می‌شوند. این سازها تحت نظارت مستقیم دولت و با همراهی پرسنل پایور و وظیفه در فضای نظامی و یا حسینیه‌ها و زیارتگاه‌ها به اجرا درآمده که از روز سوم محرم فعالیت خود را آغاز می‌کنند و در روز عاشورا از ساعت ۱۰ صبح تا ۱۲ ظهر در خیابان‌ها به نوازندگی و عزاداری مشغول می‌شوند. در ادامه به توضیح و تحلیل سازها پرداخته می‌شود.

سنج: واژه‌ای عربی که معرب آن صنج است؛ دکتر سیدجعفر حمیدی در مصاحبه‌ای با نگارنده این پژوهش چنین نقل کردند که سنج فارسی است و معرب آن صنج است؛ تلفظ دیگر آن سُنج است که معرب آن صُنج و تغییر یافته چُنْج است. سنج، سازی کوبه‌ای از جنس فلز است که در رده ایدیوفون‌ها قرار دارد. در متون قدیم جزو سازهای ضربی شناخته می‌شد و در میان اقوام مختلف از جمله ایرانی‌ها و عمانی‌ها در عزاداری روز عاشورا جایگاه ویژه‌ای دارد (ج.حمیدی، مصاحبه شخصی، ۲۸ دی، ۱۳۹۸).

دَمَام: از جمله سازهای کوبه‌ای است که با نوسان پوست به صدا درمی‌آید و شکل این ساز استوانه‌ای است. دمام در جنوب ایران به‌ویژه در میناب، برازجان، بندر ریگ، بندر گناوه، بوشهر و دیگر شهرهای جنوبی و همچنین در مسقط عمان توسط شیعیان مقیم این کشور رایج است (ارفع اطرابی، محمدرضا درویشی؛ ۱۳۹۶: ۱۱۵).

دَمَامِ اشکون: دمام کوچکی است که به‌نسبت دمام‌های دیگر صدای بهتری دارد. در دسته‌های عزاداری میناب یک دمام مخصوص را برای این کار در نظر می‌گیرند و هنگام پوست‌گیری در مورد آن دقت بیشتری معمول می‌دارند، قطر این دمام حدود سی تا سی‌وچهار سانتی‌متر و طول آن تقریباً چهل‌وپنج سانتی‌متر است. همان‌طور که از اسم این دمام بر می‌آید، کار اصلی دمام اشکون شکستن ریتم، بداهه‌نوازی و ضدضرب در ریتم‌های دمام است.

دَمَامِ غَمبَر: منظور از دمام غمبَر، دو دمامی است که بعد از دمام اشکون روبه‌روی یکدیگر قرار می‌گیرند. ریتم و اندازه این دو دمام با چهار دمام دیگر متفاوت است، طول تقریبی این دو دمام بین چهل تا پنجاه سانتی‌متر و قطر آن‌ها حدود سی‌وهشت سانتی‌متر است. سایر دمام‌های غمبَر دارای ریتمی ساده‌اند و از نظر اندازه نیز کوچک‌تر از دو دمام غمبَر یادشده هستند. این دمام‌ها نیز قطر حدود سی تا سی‌وچهار سانتی‌متر و طولی برابر با چهل‌وهفت تا پنجاه سانتی‌متر دارند. نکته‌ای که باید مورد توجه قرار داد این است که در وهله اول این ریتم و شیوه اجراست که دمام‌ها را از یکدیگر متمایز می‌سازد و موجب ایجاد نام‌های مختلف بر آنها می‌شود. در میناب افرادی هستند که کارشان ساختن دمام به‌صورت حرفه‌ای ویژه مراسم عاشورا است (سهراب حسنی پور؛ ۱۳۹۸: ۱۲).

دَمَامِ زیر غَمبَر: به کلیه دمام‌ها، به‌جز اشکون و غمبَر، اطلاق می‌شود. به‌دلیل اینکه نوازنده‌های آن در اجرای مراسم، پایین‌دست نوازنده‌های غمبَر قرار می‌گیرند، به آنها دمام‌های زیرغمبَر می‌گویند.

بوق: سازی ویژه در بین سازهای محلی و بومی منطقه است که بنابه اظهارات بزرگان و ریش‌سفیدان مراسم عاشورایی منطقه میناب در روستاهای گورزانگ، کریان، نصیریایی، تیروور، شاه منصور، بلیلی و محله خلفی، این ساز در ابتدا منحصر به فرهنگ موسیقیایی مردم بوشهر واقع در شمال خلیج فارس بوده و منحصرأً برای آیین عزاداری امام سوم شیعیان یا

دیگر بزرگان دینی نواخته می‌شد که به مرور زمان و با مهاجرت این اقوام به مناطق شرقی هرمزگان و همچنین حضور مینابی‌های مقیم مسقط از بوق به‌عنوان ساز همراهی‌کننده گروه نوازندگان سنج و دمام و اعلام شروع مراسم عزاداری روز عاشورا استفاده می‌شود. نحوه نوازندگی این ساز دارای قانون و قاعده خاصی نیست و نوازنده با دمیدن محکم بر سوراخ کوچکی در انتهای باریک ساز، صدای آن را درمی‌آورد که اگر به علم نت‌خوانی تبحر داشته باشد، بین دو تا سه نت موسیقی را تولید می‌کند. بوق دارای صداهایی از دو اکتاو است و فواصل آن با فشار هوا و تغییر لب عوض می‌شود. ابتدا و انتهای سنج و دمام بوق زده می‌شود و در حین اجرای سنج و دمام، این ساز بداهه‌نوازی می‌کند. بوق یک سوراخ (دهنی) و یک خروجی دارد، در نتیجه نمی‌توان انتظار داشت، بوق همانند دیگر سازهای ملودیک، بتواند ملودی‌های رنگارنگی تولید کند؛ اما تعداد دفعات نوازندگی و اجرا به تشخیص رهبر گروه بستگی دارد (محمدرضا، بلادی؛ ۱۳۹۰: ۳۵).

صدف (گُر): سازی کاربردی با صدای بم که به‌عنوان شروع‌کننده موسیقی در مراسم مذهبی روز عاشورا به کار برده می‌شود. در برخی مراسم سنج و دمام که به‌صورت وارداتی از بوشهر به میناب آمده است، بوق جای این ساز را گرفته است. لذا با تأکید بر اجرای اصیل و بومی سازهای منطقه میناب درمی‌یابیم که صدف یا گُر از جمله سازهای سنتی بوده که در جامعه مدرن امروزی مورد استفاده قرار گرفته است. صدف را ماهیگیران از دریا گرفته و داخل آن را خالی کرده و پس از نظافت به‌صورت یک ساز بادی از آن استفاده می‌کنند. صدف را به‌صورت انفرادی اجرا کرده و با دمیدن به داخل ساز، آن را به صدا درمی‌آورند.

گُپ دُهَل (مارساز): همانند بیشتر سازهای کوبه‌ای از چوب درختان درست می‌شود. مانند استوانه، مخروطی‌شکل و توخالی است که یک سر آن کوچک‌تر از سر دیگرش است. پوشش این ساز از پارچه‌های رنگی و زیبا و برحسب سلیقه و مراسمی که در آن به نوازندگی پرداخته می‌شود، تغییر می‌کند. طول این ساز شصت الی هفتاد سانتی‌متر است و از پوست حیوانات مانند گاو و گوسفند درست می‌شود. ساختار صدا بسته به نوع پوست و ضخامت و نازکی آن متغیر است؛ هرچه پوست نازک‌تر باشد، صدا تیزتر و هرچه ضخامت آن بیشتر باشد، صدا بم‌تر یا اصطلاحاً باس است. در برخی اجراها از جمله مراسم روز عاشورا نوازنده به‌دلیل نازکی پوست، از حنا برای تغییر صدا و زیبایی بیشتر استفاده می‌کند. حنا روی پوست را پوشانده و صدای دهل را کمی بم می‌کند. سر کوچک دهل را با پوست نازک‌تر و سر بزرگ آن را با پوست ضخیم‌تر می‌پوشانند. شکلی از آن به همراه سرنا در مناطق روستایی میناب نواخته می‌شود (مهدی ستایشگر؛ ۱۳۸۱: ۷۴).

کِسِر: سازی کوبه‌ای در میناب است که در روایات عامیانه به‌معنی ساز کوتاه کوچک یا کِسِر شده از دهل از آن یاد می‌کنند، ظاهری همانند دهل دارد اما کوچک‌تر از آن است (غ.ذاکری، مصاحبه شخصی، ۲۶ دی، ۱۳۹۸).

سُرنا: سُرنا و گُرنا هر دو به‌معنی بوق و از یک ریشه‌اند. در اصل در میان اقوامی که زبان هندواروپایی اولیه را صحبت می‌کردند، این ساز به‌علت اینکه از شاخ حیوانات ساخته می‌شد به این اسم نامیده شده است. شاهد دیگری که به این ادعا و مشابهت مهر تأیید می‌زند نام ذوالقرنین، به‌معنی دارنده دو شاخ است. قَرْن که مُعَرَّب کَرْن است (که در اسم گُرنا مشاهده می‌شود) به‌معنی شاخ است. البته سُرنا کنونی به‌مراتب از بوق‌های شاخی اولیه پیشرفته‌تر است، ولی عضوی از خانواده سازهای بادی یا بوقی به‌شمار می‌آید (معجم المعانی الجامع والمعجم الوسیط؛ ۱۴۳۷: ۴۱).

سما: همان دف یا دایره است؛ مورد استفاده سما مراسم عزاداری عاشورا، زار و نیز مولودخوانی است. بیشترین استفاده از این ساز در بندرعباس و میناب است (غ.سلمانی، مصاحبه شخصی، ۲۶ دی، ۱۳۹۸).

پیپه: سازی کوبه‌ای در هرمزگان که تمام‌کننده در ریتم است و شباهت زیادی به دهل دارد. این ساز از هر دو طرف با پوست پوشیده شده است. در موسیقی بندری (دهل) شروع‌کننده ریتم، (کسر) زینت‌دهنده و (پیپه) پرکننده یا تکمیل‌کننده و هدایت‌کننده ضربان‌های ریتم است و فضاهای خالی ریتم به‌واسطه آن پر می‌شود (غ.ذاکری، مصاحبه شخصی، ۲۶ دی، ۱۳۹۸).

همان‌طور که گفته شد موسیقی تحت تأثیر پدیده فرهنگی و مذهبی روز عاشورا در طی سالیان دراز قرار گرفته است و آثار گوناگونی در سبک‌های مختلف برای مناسبت‌های گوناگون مذهبی ساخته شده است. موسیقی محلی یا فولکلور، در طی زمان، مذهب را به بخشی از رپرتوار خود تبدیل کرده و بدین ترتیب برای هر مناسبت و در هر جای ایران، ملودی‌های محلی سروده شده که بی‌تردید به‌مرور سبک‌های دیگر از جمله کلاسیک ایرانی و پاپ هم از آن تأثیر گرفته‌اند. در خصوص موسیقی روز عاشورا صرفاً در موقعیت جغرافیایی میناب و مسقط، آنچه امروزه تحت عنوان نوحه شور یا مداحی شور در میان ما شناخته می‌شود، بخشی از روضه‌خوانی‌هایی بوده است که طی از سرگذراندن تحولات شگرف در یکصد سال اخیر و پرشور و حرارت شدن روزافزون، تبدیل به امری فراتر از عزاداری مذهبی صرف شده و در عرصه مطالعات تطبیقی نیز قابل بررسی است. تعزیه روز عاشورا و نمایش آیینی آن، خود بخش بزرگی از بار موسیقی عاشورایی را بر دوش می‌کشد که شامل بسیاری از نوحه‌ها و روضه‌ها در مراسم دهم محرم هستند.

گونه‌های موسیقی عاشورایی در میناب و مسقط - نوحه‌خوانی

نوح (به فتح نون و کسر حاء) در لغت به معنای بیان مصیبت و گریه کردن با آوای بلند، آواز ماتم و شیون، و همچنین به معنای ندبه، مویه‌گری و زاری بر عزیز ازدست‌رفته است. در اصطلاح به آنچه که در مراسم سوگواری و عزاداری ائمه اطهار^(ع) به‌ویژه در مراسم عزاداری امام حسین^(ع) می‌خوانند، نوحه می‌گویند (دهخدا؛ ۱۳۸۷: ۳۵۴). نوحه‌خوانی، خواندن شعر و ذکر مصائب همراه با غم و اندوه و آدابی خاص، در رثا و عزای بزرگان دین است که در فرهنگ شیعه، بیشتر در مجالس عزای معصومین^(ع) به‌ویژه امام حسین^(ع) رواج دارد. بنابر آموزه‌های شیعه، نوحه‌خوانی بر مرده، رسم جاهلیت بوده و کاری مکروه است، مگر برای معصومین^(ع) که نوحه و گریه بر آنان از شعائر مهم و از عوامل نشر فضیلت‌ها و احیای یاد اسوه‌های کمال خوانده شده است (جواد محدثی؛ ۱۳۷۴: ۴۵۳). نوحه‌خوانی به‌عنوان گونه مهم و پرطرفداری از میراث موسیقی عزا در میناب و مسقط، به‌عنوان وجه مشترک، تاریخچه‌ای آکنده از اقتباس‌ها و نوآوری‌ها را همراه خود دارد. نوحه‌خوانی در نقاط مختلف ایران اشکال متفاوتی دارد که از نوع گویش و آواهای فولکلور هر منطقه متأثر است. به‌خاطر چند اقلیمی بودن سرزمین ایران، شکل‌های متنوعی از این فرم موسیقی مذهبی وجود دارد؛ اما در منطقه میناب شیوه اجرا به یک شکل متداول بوده و حزن و اندوه آن در همه‌جای منطقه یکسان و تنها تفاوت در لحن و گویش است. نوحه‌خوانی در میناب به دو زبان فارسی و عربی و با دو گویش بندری و مینابی اجرا می‌شود و نحوه اجرا به‌صورت حلقه‌وار است؛ اما در مسقط تنها به زبان عربی و نحوه اجرا به‌صورت صف‌های منظم است.

- روضه‌خوانی

روضه‌خوانی شیوه‌ای از سوگواری که به ذکر مصیبت‌های امام حسین^(ع) و سایر معصومان^(ع) می‌پردازد. به مجالس عزاداری، مجلس روضه‌خوانی نیز گفته می‌شود. در این مراسم، روضه‌خوان بر منبر یا صندلی می‌نشیند و مصیبت یکی از بزرگان دین را با صدایی بلند و حزین برای اهل مجلس می‌خواند. پیشینه ورود واژه‌های روضه و روضه‌خوانی به ادبیات عزاداری شیعیان، به قرن دهم هجری و انتشار کتاب *روضه‌الشهدا* بازمی‌گردد (محمد جواد و محمد حسین حسینی جلالی؛ ۱۳۸۰: ۲۳۷).

روضه‌خوانی فرمی از موسیقی مذهبی است که با نگاهی به واقعه عاشورا و توجه به مضامین عاشورایی در دوره صفویه شکوفا و با حضور شاه عباس صفوی در هرمزگان، وارد میناب شد. به عقیده معین البکاء تعزیه و منبردار روستاهای گورزانگ، کریان، نصیریایی، تیروور، شاه منصور، بلیلی و محله خلفی میناب، بیشتر فرم‌های موسیقی عاشورایی امروزی

در این منطقه، ریشه در شاهنامه‌خوانی دارد که گونه‌ای از موسیقی با ایجاد فضای مصور داشته و روضه‌خوانی نیز از این دست موسیقی است. در روضه‌خوانی، اشعاری برگرفته از وقایع قیام عاشورا در قالب موسیقی دستگاهی ایران اجرا می‌شود. در میناب و مسقط روضه به شکلی متفاوت با بیان پند و اندرز و شناساندن راه سعادت به عزاداران واقعه عاشورا همراه است. روضه‌خوان‌های میناب دستگاه‌هایی را برای روضه خود انتخاب می‌کنند که از لحاظ فواصل و فراز و فرودها در کنار حزن و اندوه، شنونده را به تفکر وامی‌دارد.

در بیشتر موارد روضه‌خوان‌ها، روضه‌ها را در آواز دشتی، ابوعطا، دستگاه شور و نوا اجرا می‌کنند. شاید سبب زوال امروز این فرم از موسیقی مذهبی، دور شدن روضه‌خوان‌ها از دستاوردهای موسیقی دستگاهی و نداشتن اشراف کامل به آن است که موجب شده این موسیقی ثقیل جای خود را به موسیقی سطحی که اکنون مورد استفاده قرار می‌گیرد، بدهد. به‌علت نبود آلات موسیقی به شکل امروزی، همه مسئولیت‌های اجرایی بر عهده نوحه‌خوان بود که تکنیک بالای اجرایی و اشراف به موسیقی ردیف دستگاهی را می‌طلبید (ع.خاکی، مصاحبه شخصی، ۲۶ دی، ۱۳۹۸).

- شور خوانی

شورخوانی در میناب به خواندن نوحه یا ذکرگویی ریتمیک یا ضرباهنگی با تمپوی بالا گفته می‌شود که در آن عزاداران امکان می‌یابند با سرعت بیشتری به سینه‌زنی بپردازند و در واقع به شور می‌افتند. شورخوانی کلاسیک با آنکه کندتر از مدل مرسوم امروزی اجرا می‌شده اما با این حال طبق اسناد و گزارش‌های موجود از عزاداری ماه محرم در دوره‌های صفویه، قاجار و پهلوی، وجود الگوهای ریتمیک که عزاداران را وارد یک فضای شورانگیز و هیجانی می‌کرده، غیرقابل انکار است. شورخوانی در عصر پهلوی دوم در میان سوگواری‌های شهری و غیربومی میناب و مسقط نیز امری معمول بوده با این تفاوت که نسبت به مدل امروزی آن، هم گستره ملودیک فقیرانه‌تری داشته و هم به‌سبب ریتم کندتر و ساده‌تر نوحه‌ها، کمتر جنبه‌های هیجانی، صوفیانه و خلسه‌آور در خود داشته است. شورخوانی جدا از مداحی‌های معمول شنیده‌شده، در سبک‌های سوگواری محلی میناب نیز دارای فرم‌های متنوعی است. در موسیقی عاشورایی این منطقه، شورخوانی بخش جدایی‌ناپذیری از نوحه‌خوانی‌های ماه محرم است. شورگیری نیز مدلی هیجانی از نوحه‌خوانی یا ذکرگویی متداول است که در آن سینه‌زن‌ها بدون وقفه و در فواصل بسیار کوتاه به سینه‌زنی می‌پردازند.

آنچه که در سال‌های اخیر در میناب و مسقط تحت عنوان شورخوانی مدرن از آن یاد می‌شود را می‌توان به‌دلیل شتاب تند تجربیات گوناگون در این ژانر یک نقطه عطف در تاریخ موسیقی عزای شیعیان این دو منطقه به‌حساب آورد. شورخوانی مدرن امروز، شامل فرم‌های گوناگونی همچون ذکرگویی، استفاده از ملودی‌های برگرفته از موسیقی پاپ، تلفیق ملودی‌ها با سنج و دمام، شورخوانی براساس ریتم‌های موسیقی پاکستان و هند، ترکیب ذکر و ملودی با سنج و دمام است. شورخوانی مبتنی بر ذکر برای اولین بار در سال‌های میانی دهه شصت و هفتاد، در میناب به اجرا گذاشته شد (همان).

نتیجه‌گیری

اجرای موسیقی عاشورایی در میناب با برنامه‌ریزی، انتخاب افراد و گروه‌ها و نیز برگزاری دوره‌های متنوع برای تخصصی کردن و هویت‌بخشی هرچه بیشتر آن انجام می‌پذیرد، اما این موضوع در مورد عمان به‌دلیل درصد جمعیتی پایین‌تر شیعیان عمان صدق نمی‌کند یا در صورت وجود کم‌رنگ است. بررسی نحوه اجرای آیین سوگواری دهه اول عاشورا از نقطه‌نظر موسیقایی آن با تأکید بر شناخت سازها، آوازها، و نمایش‌های مرتبط با آن در میناب و مسقط در چارچوب پژوهش‌های تطبیقی ایران‌شناسی نشان می‌دهد که این دو منطقه در برپایی آیین‌های سوگواری دهه اول عاشورا و به‌طور خاص، روز عاشورا، از نوعی موسیقی برای پرشورتر کردن این مراسم بسیار پراهمیت در تشیع بهره می‌گیرند، اگرچه بسته

به آداب و رسوم محلی و منطقه‌ای ممکن است تفاوت‌هایی در آن ظاهر شود. از دیگر سو در راستای کمک به کوشش‌های هنرمندان مینایی این سبک موسیقایی، جا دارد که مسئولان امور فرهنگی و هنری کشور به‌خصوص اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی موقعیت‌هایی خارج از ایام محدود عزاداری ترتیب دهند که طی آن علاوه بر اینکه فعالان کنونی این حوزه به اجرا و ارائه هنر خود می‌پردازند، افراد مستعد نیز امکان شکوفایی یابند تا این میراث خلیج فارس در کمال پویایی و قدرتمندی به حیات خود ادامه دهد.

کتاب‌شناسی

- اطرای، ارفع و محمدرضا درویشی (۱۳۹۶)؛ *سازشناسی ایرانی*، چاپ سوم، تهران، موسسه فرهنگی - هنری ماهور.
- اولیایی، احمد، (۱۳۸۵)؛ *نگاهی به موسیقی*، چاپ اول، انتشارات ابتکار دانش، قم.
- بلادی، محمدرضا، (۱۳۹۰)؛ *مجموعه مقالات درباره موسیقی آیینی، حکمی و مذهبی ایران*، مقاله دمام، مجله موسیقی، تهران.
- جعفری، محمدتقی، (۱۳۹۷)؛ *موسیقی از دیدگاه فلسفی و روانی*، چاپ دهم موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- حسنی‌پور، سهراب، (۱۳۹۸)؛ *شناخت موسیقی هرمزگان*، چاپ اول، بندرعباس، نشر رسول.
- حسینی‌جلالی، محمدجواد، محمدحسین، حسینی‌جلالی (۱۳۸۰)، *فهرس التراث*، چاپ اول، جلد دوم، قم، ناشر دلیل ما.
- علی‌پور، رضا، غلامعلی حاتم، اسماعیل بنی‌اردلان، ایرج داداشی، (۱۳۹۶)؛ *افتراق معنای هنر در نگرش سنتی و مدرن از دیدگاه کوماراسوامی*، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۲۸، فصل زمستان.
- محدثی، جواد، (۱۳۷۴)؛ *فرهنگ عاشورا*، جلد هفدهم، قم، نشر معروف.
- معجم المعانی الجامع و المعجم الوسیط، *معجم العربی المعانی*، ۲۶ جمادی‌الثانی ۱۴۳۷.
- لغت‌نامه دهخدا، (۱۳۸۷)؛ *فرهنگ واژگان مترادف و متضاد*، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

مصاحبه‌ها

- غلام سلمانی، معین البکاء تعزیه میناب روستای نصیرایی میناب، مصاحبه شخصی، ۲۶ دی، ۱۳۹۸.
- دکتر سیدجعفر حمیدی، مدرس دانشگاه، شاعر و نویسنده، مصاحبه شخصی، ۲۸ دی، ۱۳۹۸.
- عزیزالله خاکی، شبیه‌خوان و نوحه‌خوان تعزیه میناب، مصاحبه شخصی، ۲۶ دی، ۱۳۹۸.
- غلامعلی ذاکری، آموزگار و محقق تعزیه میناب، مصاحبه شخصی، ۲۶ دی، ۱۳۹۸.